

Българите в Северното Причерноморие
изследвания и материали
том шести

ЕТНИЧЕСКАТА ИЗРАЗИТЕЛНОСТ НА БЪЛГАРСКОТО
ЖИЛИЩЕ В БЕСАРАБИЯ ПРЕЗ XIX – XX В.

Александър Пригарин

Бесарабия е един от най-перспективните региони, когато става въпрос за изучаване на ареално-етнографското многообразие на българската народна култура. В контекста на общите за етнологията научни проблеми (като напр. проблема за съхраняването на етническите традиции и адаптирането им към новите природни, социални и културни условия), според образното изказване на изследвачката Л. В. Маркова, българските селища в Бесарабия представляват една естествена лаборатория, която изцяло компенсира невъзможността да се проведе етнологичен експеримент от такъв голям мащаб¹. Изследването на различни компоненти от културата на българското население в Бесарабия дава не само отговори на актуални въпроси на българистиката, но и допринася за оформянето на една обща представа за “поведението” на етническата култура като цяло.

Ярък показател в това отношение е жилищната постройка. Тя е важен компонент в процеса на изграждане на своеобразния цялостен образ на даден етнос и конкретизиране на неговите отделни черти, при което изпълнява както етноинтегриращи, така и диференциращи функции. Жилищната постройка е ценен източник, на базата на който могат да се правят етнологични реконструкции, тъй като в нея намират своето отражение механизмите на приспособяване на етнокултурните традиции в конкретни исторически и географски реалности. Настоящата разработка е един опит да се обсъдят въпроси, свързани със запазването сред българското население на Буджак през периода XIX – XX в. на етническите функции на жилищните постройки.

Наблюденията са извършени въз основа на оригиналния теренен материал, събран от автора в хода на експедиционните проучвания през периода 1994 – 1996 г. на катедрата по археология и етнография на Украйна към Одеския държавен университет “И. И. Мечников”². Базови пунктове на проведените изследвания бяха следните села на Одеска област: Заря (Камчик) (1) от Саратовски район, Главан (2) от Арцизки район, Новоселовка (Ени Кьой) (3) от Килийски район, Суворово (Шикирли Китай) (4), Каменка (Ташбунар) (5) от Измаилски район, Василевка (Вайсал) (6), Владичен (Импущит) (7), Червеноармейское (Кубей) (8), Огородное (Чийшия) (9) и Нови Троян (10) от Болградски район. Събраните в тези села материали ни позволяват да анализираме интересуващите ни процеси и явления от началото на втората половина на ХХ в.

Освен това за съпоставяне на синхронни аналози са използвани източници и изследвания от периода ХІХ в. – първата половина на ХХ в., в които е отразено своеобразието на българските жилищни постройки в Бесарабия³. Тук трябва да отбележим, че авторите на тези източници за съжаление не отбелязват съществуването на принципни разлики, касаещи нашата тема, между отделните села вътре в региона. Изключение прави само трудът на Н. С. Державин⁴, в който за пръв път е отразена спецификата на различните колонии в културно-битовата сфера. Разработките в тази насока продължават филолозите в хода на комплексната експедиция под ръководството на С. Б. Бернштейн⁵. Непроменният характер на лексиката, отразяваща спецификата на жилищната постройка, се свързва с многообразието на архитектурно-технологичните решения, което убедително се доказва в разработките на Л. В. Маркова⁶, посветени на развитието и типологията на българското жилище в Днестровско-Прутското междуречие и на В. И. Наулко⁷ относно междуетническото взаимодействие в региона (в тях е приведен и материал, засягащ жилищните постройки).

Паралелно с това трябва да се отбележи и вниманието, което българските учени отделят на проблемите, касаещи историческото развитие и етнографското райониране на народната архитектура на Балканите⁸. Благодарение на извършените в тази насока проучвания могат да се направят някои аналогии и идентификации, въз основа на които да се разграничат общите от специфичните черти на българското жилищно строителство в различните региони.

Като се опираме на дадения историографски опит, ние бихме искали да приведем тук някои материали, които биха ни помогнали при характеристиката на етническата изразителност на българското народно жилище в Бесарабия през периода ХІХ – ХХ в. Ще се опитаме да проследим следните нива в архитектурните традиции: метаетническо (общославянско, южно-

славянско), общоетническо (общобългарско) и субетническо (бесарабско българско, както на нивото на региона като цяло, така и на нивото на отделните села, влизащи в него). Този подход ще ни предостави възможност да установим формите, факторите и условията на формиране и съществуване на отделните елементи на етническата култура.

СТРОИТЕЛНИ КОНСТРУКЦИИ И МЕТОДИ.

Основи (темел). Както свидетелстват нашите материали, като строителен прием в жилищните постройки основите не се появяват едновременно в различните села. В някои от тях (2, 8, 10) те стават задължителен елемент от втората половина на ХІХ в., а в други (3, 7, 9) по сведения на информаторите започват широко да навлизат в строителството през 20-те години на ХХ в. Тук трябва да се спомене, че полагането на основи в жилищните постройки е свързано и с материалното благосъстояние на населението. Дори през ХХ в. много от жилищата на по-бедните жители нямат основи.

В традиционното жилищно строителство съществуват няколко варианта на основи. Най-архаичните от тях са: на мястото на бъдещите стени се разстила слама (9) или се прави глинобитно уплътнение (1, 4, 6, 8). Друг вариант е полагането на четири камъка в ъглите на бъдещата постройка или на един ред камъни по периметъра.

От края на ХІХ в. – началото на ХХ в. в строителната практика на българите в Бесарабия широко навлиза полагането на каменни основи от следния тип: изкопава се ров с дълбочина 0,5–1 м, който се запълва с необработени камъни, слепени с кал (*чамук*), а от 50-те години на ХХ в. – с цимент. Стената от необработени камъни се издига приблизително на същата височина над равнището на грунда. Ширината на тази стена е 0,5–0,8 м.

В традиционното българско жилище подът е пръстен – трамбован и изравнен със смес от кал и овча тор (*фушкази, гувши*). Дървеният под се появява едва в края на ХІХ в. в домовете на по-заможните стопани.

Стени (дувар). От известните на балканските българи технологии за издигане на стени (дървена, кирпичена, каменна)⁹, най-широко разпространение сред българите, преселници в Бесарабия, намира кирпичената технология.

Съществуването на стени от дървен материал през началния етап (първата половина на ХІХ в.) се потвърждава от данните на писмените източници от онова време¹⁰. Освен това в много от изследваните села (4–9) е регистрирано използването на този вид стена в стопанските постройки от края на ХІХ в. – първата половина на ХХ в. През първата половина на ХХ в. кирпичените стени на жилищата се укрепяват с дървени елементи, които ос-

тават от вътрешната страна. Казаното дотук свидетелства за относителна устойчивост на тази традиция.

Изграждането на каменни стени е разпространено преди всичко в колониите, намиращи се в близост до находище на черупков варовик (най-ярък пример е село 2). Равните каменни блокове се изсичат в кариери с помощта на дървени клинове (*клин*) и специални брадви (*секира*). От средата на ХХ в. камъните, добити в тези кариери, започват да се използват и в други села (например в 3, 8, 10). Но дори и в този случай основен метод за издигане на стени си остава комбинираният: до средата от камък, а след това от кирпич.

В качеството на строителен материал кирпичът (смес от глина с оборска тор или с плява, която се оформя с калъпи като големи тухли и се изсушава на слънце) се използва най-вече от българите в Североизточна България. Сред населението на Буджака той намира най-широко разпространение през периода XVIII в. – началото на XIX в. (сред ногайците, молдавците и източнославянското население). Тези данни дават основание на един от авторите от началото на ХХ в. да предположи, че българските преселници от планинските райони на Балканите заимстват кирпича като материал и технология в строителството¹¹. Тук трябва да се отбележи, че значителна роля в това отношение изиграва интеграцията на местния опит с близките традиции на Северна България (през 1806 – 1812 г. преобладават преселниците от този регион на България). По-късно кирпичната технология се възприема и от преселниците от други региони на България, за които тя не е била характерна.

Могат да се обособят три основни вида кирпична технология за издигане на стени, познати на българите в Бесарабия.

1. Глинобитна технология – най-архаичната. При нея кирпичът се трамбова в дървен кофраж (или без него), след това неравностите по повърхността на стената се премахват, вдлъбнатините се замазват. Този вид е характерен за постройките от края на XIX – началото на ХХ в. (в селата 1, 3, 7, 9 явно по-рано, отколкото в другите села).

2. Зидане на стената чрез нареждане на топки от кал във вид на “елхичка” или като се нарежда един ред топки на разстояние една от друга по дължината на стената и след това празните места се запълват с друг ред топки. Този вид е известен във всички села, най-характерен е за традиционното строителство в 4, 6, 8, 10.

3. Издигане на стената от кирпич (*лампач*, *пат* – 1, *саман* – 9). Този вид технология е известен от края на XIX в., но окончателно навлиза в практиката от средата на ХХ в.

При изготвянето на калта и кирпича сред българите е известен (съществува и днес) обичаят за безплатна помощ на стопанина от страна на неговите

роднини и съседи (*меджия*, *клака* – 1, *на чамур* – 7, 9). Стопанинът кани помагачите през почивните дни (с изключение на големите църковни празници). В събота мъжете, понякога използвайки коне, замесват глината, като прибавят към нея вода и слама. Това се прави обикновено в яма на хармана (*арман*) или на двора (сега на улицата). В неделя от оформените глинени топки или кирпич се иззидва стената. Обикновено се работи до обяд, като задължение на стопанката е да нагости помагачите със закуска и обяд, а стопанина – да почерпи с вино. След като стената изсъхне (това отнема 2–3 седмици), меджията се повтаря. На една меджия се прави “един кирпич” – количество глинени топки или кирпич, което е достатъчно да се издигне стена с височина до 0,7 м. Обикновено къщите се строят от 4–5 “кирпича”.

Подобен обичай е характерен за много други народи от региона¹². Българите, живеещи на Балканите, освен при строителство, изпълняват този обичай и във връзка с много други дейности (според мнението на изследвачите той е остатък от общинския бит¹³). Трябва да се отбележи, че този обичай е запазен сред бесарабските българи преди всичко като част от строителните операции.

На основата на нашите материали могат да се разграничат два стадийни конструктивно-технологични варианти на **покривна конструкция**. Първият – покрив-таван – се среща в по-архаичните видове жилища (землянки и полуземлянки). Носещата греда се крепи или на дървени подпори, или непосредствено на фронтоните на късите стени. Единият край на напречните греди на тавана (*макази*, *лати*, *таванки*) ляга на носещата греда, а другият на дългите стени. Този покрив се покрива с тръстика, пепел и кал (*чамур*), от вътрешната страна също се измазва с кал (*чамур*).

Този вариант на покрив е характерен за временните и за стопанските постройки, като до 60-те години на ХХ в. се използва и за строеж на къщи от бедното население. Като негов източник се сочат строителните традиции на Северна България, които на бесарабска почва се интегрират с местния опит на ногайците, молдавците и украинците в строителството на жилища.

Вторият вариант на покривна конструкция е по-сложен и по тази причина, като правило, се прави от майстори-дърводелци. Върху късите стени се полага основната, носещата греда (*кириш* – 8, *гръда*, *грида* – 9, *гридъ* – 7). На нея стъпват напречните греди на тавана (*балки*, *шабли* – 2, *лати*, *таванки* – 3–6). Към тях се закрепват вертикалните греди, “попове” (*маказ*, *макази*, *магаръ* – 7), които са средно $3/5$ от дължината на напречните греди. На “поповете” се закрепват дъските или летвите на покрива (*лати*). При двускатен тип покрив предната и задната къси страни завършват с фронтон от изплетена тръстика, кирпич или греди (*дика*).

Под влияние на градската култура и на опита на съседните народи през 40-те години на XX в. в редица български села се появява още един конструктивен елемент, а именно дървената обшивка на стените (*мурлати*).

Своеобразна е покривната конструкция на каменните постройки [2]. Носещата греда (*улук*) се поставя непосредствено на фронтоните. На нея и на дългите стени се закрепят ребрата, както и поповете на покрива.

В традиционното жилище на бесарабските българи в качеството на покривен материал най-често се използва тръстика или камъш (*папур*). Тръстиката се разстила върху летвите на снопчета с дебелина до 0,5 м, след което се подравнява и “зашива с игли” към всяка летва. На връхния ръб на покрива тръстиката се чупи и се изплита плитка (*гребен, гребен'*), която се притиска с помощта на два чифта дъски (*улук, лати*). Покриването на покрива се започва винаги от северната страна.

Като покривен материал керемидата навлиза в употреба от края на XIX в. (*керемида, кирмида, кирмида*). Първоначално тя има полукръгла форма и е изработена ръчно. От 30-те години на XX в. се въвежда плоската керемида, а от 60-те години широко приложение намират шиферът и желязото.

Освен посредством вече упоменатите греди таванът се оформя и отделя от жилищното помещение с тръстика и кал. Според сведенията на информаторите, в края на XIX в. – началото на XX в. таван се прави само над помещението, предназначено за живеене, и над входното помещение. До 50-те години на XX в. гредата на тавана след измазването остава откъм вътрешната страна, т. е. към стаята (в едно от селата (5) е регистрирано специално название за такъв таван – “татарски таван”), а след това гредата се оставя към самото таванско помещение, като от страна на стаята таванът се измазва равен. По същото време тръстиката се заменя с дървени дъски.

Като цяло конструктивно-технологичните методи на българите в Бесарабия имат свои аналози в традициите, типични за североизточните региони на България. Преселниците от други райони на България възприемат този опит. Определена роля в това отношение изиграва и влиянието на местните жилищно-строителни традиции, както и на професионалната (урбанизирана по своята природа) култура. Строителните конструкции и методи се приспособяват и развиват в условията на отделните села, което поражда и тяхната определена локална специфика.

АРХИТЕКТУРНА КОМПОЗИЦИЯ.

За външния вид на бесарабското българско жилище е типично многообразието. В тази насока ние ще се постареем да набележим принципните общи черти.

Характерно за традиционното жилище е, че винаги отвън и отвътре стените се измазват два пъти със смес от жълта глина и плява (първа и втора мазилка). За измазването на къщата също се прави меджия, с тази разлика, че мъжете омесват калта, но жените измазват стените. След като всички стени изсъхнат, отвътре те се белосват с вар (*киреч'*). Варосват се и две стени от външната им страна (предната къса и фасадната). Цокълът не се варосва, а се оцветява в синьо, червено или черно.

От средата на XX в. в практиката навлиза измазването на стените откъм външната им страна. Важно за отбелязване е, че първоначално се измазват само тези стени, които по-рано са белосвани. По-късно (от 70-те години на XX в.) започват да се измазват всички стени.

Архитектурна особеност на бесарабското българско жилище като цяло е построяването на открити коридори (като приземни тераси) по протежение на фасадната и на предната къса стена. Съществуването на подобни коридори (*спусок, калидор*) в средата на XIX в. се потвърждава от редица източници¹⁴. От края на XIX в. според нашия теренен материал такива коридори се оформят или посредством отделен навес, или чрез изнасяне на покрива напред. Във втория случай покривът се изчислява така, че да покрива пространство до 0,5 м над фасадната стена и до 0,3 м над останалите стени (най-яркият пример е от (8)).

И за двата варианта е характерна следната конструкция. Основната греда (*кириш', мурлат*) се полага паралелно на стената върху стълбове (дирек), като понякога тези стълбове имат капител (*подушка*). На гредата се монтират покривните греди (*лати, кабилки* – 4); върху тях се разстила тръстиката, редят се керемидите и т. н. В постройките от края на XIX в. – началото на XX в. под тези коридори се изгражда глинобитен цокъл (*сундурма*).

В много от селата (3, 5, 10) може да се забележи, че в къщите строени през 50-те – 70-те години на XX в., откъм страната на улицата коридорите са отделени със стена с прозорци. Тази традиция създава един своеобразен ефект на къща с три прозореца. Тук трябва да се отбележи, че през последните двадесет години се наблюдава тенденция традиционните коридори да се преустройват в закрити тераси.

В традиционното жилищно строителство на българите в Бесарабия най-широко разпространение получава двускатният тип покрив, който има древнославянски корени. За някои от селата обаче (4, 5, 7) е характерен четирискатният покрив (*склон, кума*). През 60-те – 80-те години на XX в. в строителната практика навлизат покривите с пресечен фронтон или пречупване (*полукума*).

Не по-късно от втората половина на XIX в. се оформя своеобразната система на украса на бесарабското българско жилище. По това време традиционната ориентация на дома с фасада на юг се заменя (преди всичко поради административното регламентиране на строителството в колониите) с разполагане на жилищната постройка перпендикулярно на улицата, т. е. с късата стена към улицата. Във връзка с тази промяна представителността на къщата се поема от нейната къса странична стена и от фронтоната.

Въз основа на нашия теренен материал могат да се разграничат два основни технологични варианта на украса: с каменна и с дървена резба. Първият се среща в селищата, за които са типични каменните жилищни постройки (напр. Главани, Делени, Задунаевка от Арцизки район); вторият е характерен за селищата с кирпичени постройки (6, 8, 9). В някои сгради от средата на XX в. може да се наблюдава съчетаване на каменна резба по стените и дърворезба, изпълнена върху фронтоната.

И в двата варианта на украса мотивите и сюжетите са идентични. Като цяло са характерни симетричността и увеличената наситеност по вертикала. В тяхната структура ясно се разграничават три нива:

1. Повърхността на стената на помещението, предназначено за живеене, обикновено се украсява с геометрични и растителни орнаменти (най-често хтонически идеограми).

2. Фронтонът, нивото на таванското помещение. Тук широко приложение намира соларната и небесната символика.

3. Украсата на носещата греда (*перо, пиструла*). Характерни са разнообразни вариации с растително и зооморфно съдържание.

Подобна система не е известна на балканските българи. Освен това тя е характерна за традиционното румънско и молдавско жилищно строителство. Тази система на украса прониква на ниво полупрофесионална сфера на българската народна култура. В много от селата по-възрастните информатори сочат, че майсторите (именно те извършват отговорните дейности, свързани с покриването на жилището) заимстват тези традиции от молдавските села.

Анализирайки молдавски материали, Т. Д. Златковска е склонна да разглежда тази система на украса като наследена от тракийската сюжетна композиция. Тя привежда аналогични примери и от други комплекси на молдавската култура (везбата, фолклора и т. н.)¹⁵. Такова предположение навярно може да се направи и за бесарабските българи.

В гореописаната орнаментална структура може да се проследи противопоставянето на хтоническото със соларното начало, което е характерна черта на тракийските традиции. На нивото на символите се наблюдава актуализация на "подземния свят" – представен от двойни зооморфни

изображения (*зиминци*) стилизирани като змейове, понякога с крила; на земния свят – изразен чрез растителни орнаменти, символиката на мъжкото и женското начало и т. н.; на небесния свят – преди всичко птици (гълъби, петли и други), соларни изображения (шестолистник, кръг).

Трябва да се отбележи, че приведеното по-горе разполагане на нивата на украса е характерно както за системата като цяло, така и за фронтоната, а и за украсата на носещата греда, в частност. Това важи най-вече за постройките от 50-те – 70-те години на XX в., където тя присъства само с посочените елементи.

Тази структура, а също и редица символи, ни позволяват да определим разглежданата система на украса като проекция на "дървото на живота". Известен на много народи, този архетип отразява условната схема на пространствено-времевата организация на света¹⁶. В традиционната култура жилището въплъщава един от най-важните модели на миогледа на даден народ. Затова не е случайно, че в системата на неговата украса присъстват сюжети, свързани с представите на хората за устройството на света – дървото на живота.

Това е присъщо както на траките и техните наследници, така и на славяните. От своя страна това ни кара да предположим, че заимстваната форма се налага върху представи, имащи по-дълбоки, архаични корени. Като резултат се наблюдава известен синтез на славянските с тракийски парадигми.

Във връзка с украсата на дома с дърворезба трябва да отбележим нейното значително развитие в Червоноармейское (Кубей). Тук освен вече споменатите елементи с дървена резба се украсяват издадените части на покривните греди и сглобата на покрива (*вирази*), като пространството между тях се запълва с фигурна дървена апликация. При каменната архитектура (2) широко се прилагат такива архитектурни детайли, като пиластри, корнизи, рамки, первази и т. н. При кирпичната технология подобни елементи се създават понякога чрез цветово разграничаване. От средата на XX в. тази традиция навлиза в процеса на самото измазване.

Необходимо е да споменем и геометричната резба по вратите и прозорците.

ПРОСТРАНСТВЕНО РАЗГРЪЩАНЕ И КОМПОЗИЦИЯ.

Като се опираме на данните от писмените източници и на публикуваните в разработките на други изследвачи, а също и на нашите теренни материали, смятаме, че могат да се отбележат следните три основни стадийни етапа на жилищна постройка, разпространени сред българите в Бесарабия през XIX – XX в.:

1. Землянка или полуземлянка (*бурдей*);

2. Невисока едностайна или двустайна постройка с двускатен покрив и като правило без основи (*бурдей, кухня, къщечка, ку(й)ня, ку(й)ничка, ку(ф)ня, землянка*);

3. Наземно жилище (*къща*) – в много варианти.

Тези три типа са генетично свързани с подобните си на Балканите. Първият тип и въпросите, касаещи неговото битуване сред българите в Бесарабия, са обстойно проучени в научната литература¹⁷. Тук ще се задоволим само да отбележим, че аналози на този тип могат да се наблюдават едновременно както в севернобългарските (Добруджа)¹⁸, така и в местните традиции в жилищното строителство през периода XVIII в. – първата половина на XIX в.

Сходството между самата землянка и наземното жилище от втория тип се свежда до еднакви материали, които се използват при тяхното строителство, еднаквата покривна конструкция и еднаквата терминология за назоваване на тези типове жилища като цяло и на техните отделни елементи.

Като жилищна постройка вторият тип съществува до средата на XX в. Обикновено тези жилища се смятат за временни до построяването на голяма къща. В случаите обаче, когато няколко семейства живеят заедно, те продължават да се използват като жилищно помещение. По-възрастното поколение предпочита този тип жилище поради неговото удобство и рационалност. Често землянките от този тип изпълняват функциите на лятна кухня. По този начин се оформя своеобразен жилищен комплекс от две постройки: къща, която има ритуално-жилищни функции, и землянка – с домакинско-жилищни функции. Ръководейки се от критериите за функционалното използване на помещенията, на тази база Л. В. Маркова разработва обща типология на българското жилище в Бесарабия¹⁹, която ще разгледаме по-нататък.

Техниката на строеж и интериорът на този тип жилища показва много архаични елементи. Това са невисоки постройки (2,5x5 м; 3x6 м; височина 2–2,5 м, с два а по-рядко с три прозореца). Състоят се от две помещения: домакинско (*аят*) и жилищно (*къща*).

Третият тип жилища е представен от множество стадийни и местни варианти.

Лексическите особености, отразяващи това многообразие са представени картографски (вж. приложение 1).

Първият от вариантите на този тип жилища е представен от примери, показващи развитието на традиционното бесарабско българско жилище по вертикала. Типичните за този вариант особености изпъкват в постройките от 60-те – 70-те години на XX в. (8). В къщите от този тип на първия

полуподземен етаж са разположени домакинските помещения, а на втория – жилищните. Тази тенденция не е толкова ярко изразена в случаите, когато под къщата (най-често под нейната входна част) има мазе. Заслужава внимание фактът, че наименованията на мазето, по данни от информаторите, са различни в зависимост от това дали то се намира извън къщата, или под нея. В тези случаи се проявяват традициите, характерни за планинските райони на България.

Вторият вариант на наземно жилище, разпространен сред българите, представлява постройка, близка по своето планиране до землянката. Помещението е разделено на две стаи (*аят + къща*), но за разлика от землянката има таван; по-голямо е по размери, различни са и материалите, използвани за покриване на покрива. За разлика от аналогичните видове жилищни постройки на Балканите, тук названието “къща” се използва за обозначаване на помещението за живеене, а не на това, в което се намира огнището. Такова пренасяне на наименованието по всяка вероятност се основава на развитие от едностайната постройка (къща).

Най-широко разпространение сред българското население на Буджак в края на XIX – първата половина на XX в. има тристайният вариант на планиране (*гуляма къща + аят + малка къща*). Тенденцията, намерила израз в това разделение на помещенията, а именно стремежът да се разграничат входната, битово-домакинската и жилищната част е принципната основа, на която се появяват нови варианти през XX в.

Един от начините да се оформят четиристайни постройки е да се дублира вторият вариант (*аят + къща + аят + гуляма къща*). Характерното тук е, че освен вътрешната анфиладна система на преход от едно помещение в друго, се запазват и два входа от фасадата в аятите. В този случай единият аят изпълнява ролята на стая-кухня, пригодна и за живеене, а другият – на главно антре. Такъв тип жилища е известен на българите в повечето от изследваните села (най-вече в № 4 през първата половина на XX в.).

В края на XIX в. сред българите се разпространява друг вид четиристайно планиране (*гуляма къща + аят + камара + малка къща*). Това разположение е резултат от отделянето в аята на по-малко помещение (*камара, комара*), което изпълнява функциите на зимна кухня и стая за живеене на по-възрастните хора от семейството. В тази стая се разполагат вратата на пещта, а до нея плоча (*котлон*) за приготвяне на храната. Тъй като подобно планиране на жилището не е познато на балканските българи, ние сме склонни да смятаме, че този нов елемент е заимстван от молдованите. На тази мисъл навежда наименованието (от молд. “*кэмарэ*”), а също и функционалната близост на това помещение в традиционното жилище на молдованите.

Трябва да се спомене и влиянието на традициите, характерни за други славянски народи (украинското "кома̀ра", словашкото "komora" и т. н.). Близкото звучене на названията обаче невинаги е гаранция за еднаквото предназначение на тези помещения (складово помощно помещение или даже отделна постройка). Освен това, както свидетелстват нашите материали, при подобно планиране на постройката украинците и руснаците от региона използват друго наименование за това помещение (*кухня*). Накрая ще отбележим, че разглежданият вид планиране получава най-широко разпространение и се наблюдава най-рано в селата (1, 2, 3, 10), които са разположени в непосредствена близост до села с молдавско население, с което са установени трайни отношения (търговски, брачни и др.).

Към средата на ХХ в. планирането на българското жилище в Буджака се усложнява, тъй като се обособява помещение за приемане на гости (гостна). В него се отбелязват важни в живота на семейството събития (сватба, погребение). Гостната или салонът се пристроява към къщата от страната на улицата; три от прозорците гледат към улицата, другите два към двора и като правило това помещение има отделен вход. В повечето случаи (4, 5, 7) гостната се пристроява от страни на главния вход (Г-образно планиране); до нея се построява още един аят (*бял аят*).

По същото време започват да се диференцират и жилищните помещения. В много от селата (4, 5, 7) се разграничават две стаи за живеене (средна и малка къща). Представителната и жилищната част на българското жилище се развиват паралелно, провокирайки появата на нови видове планиране.

През последната четвърт на ХХ в. значително влияние върху народната архитектура на българите в Бесарабия оказва градската култура. В резултат на това в някои случаи традиционната анфиладна симетрична система на планиране се заменя с коридорна. В други случаи стаите не се разполагат по протежение на надлъжната ос на къщата, а около центъра на къщата – "кръгли къщи". Тези нововъдения обаче не навлизат трайно в обществената практика и не заемат определено място в етническата култура.

На базата на емпиричния материал, приведен тук от нас, и на данните от публикуваните вече материали, засягащи традиционното жилище на българите на Балканите и в Бесарабия, можем да направим следните изводи. Първо, българските жилищно-строителни традиции след пренасянето им в Буджака и в процеса на историческото развитие на този регион запазват редица характерни общославянски и общобългарски черти и елементи (конструкцията на таванското помещение, двустайното и тристайното планиране и т. н.). Второ, паралелно с това в тези традиции навлизат ареални и субетнически моменти, които се зараждат в самата Бесарабия и имат

определено генетично родство с балканските субтрадиции. Така напр. землянката и полуземлянката като вид жилищни постройки са характерни за Бесарабия и за североизточните региони на България (Добруджа). В планирането на бесарабското народно жилище се проявяват тенденции, наблюдавани в югоизточните райони на България: системата на украса на дома може да се смята като отличителна черта на бесарабската българска архитектура и т. н. От друга страна, в границите на различните села се сформират отделни специфични комплекси, които отразяват субетническото ниво на изразителност. Така в кубейската архитектура могат да се проследят елементи от шуменската и добруджанската традиция. Съчетаване на добруджанската и на централно-източната балканска традиция в жилищното строителство може да се види в много села на Болградския и Измаилския район (Владичени, Огородное, Василевка, Каменка). Влиянието на южнобалканските традиции в това отношение може да се проследи в оформянето на архитектурните комплекси в селата Главан, Новоселовка, Заря. В последните две села е забележимо и въздействието на тракийските традиции, които са характерни за селата Суворово и Нови Троян.

БЕЛЕЖКИ

¹ Маркова, Л. В. Эволюция этнической традиции болгарского населения Молдовы и Украины. – В: Страницы истории и этнографии болгар Молдовы и Украины. Кишинев, 1995, с. 73.

² Теренните материали се намират във фондовете на Лабораторията по археология и етнография на Степна Украйна към Одеския държавен университет "И. И. Мечников".

³ Скальковский, А. А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Одесса, 1848; Задерацкий, П. Э. Болгары-переселенцы в Новороссийском крае и Бессарабии. – В: Московитянин, 1845, № 12, 159–187; Защук, А. Бессарабская губерния. Материалы для географии и статистики, собранные офицерами Генерального штаба. Спб. 1863; Берг, Л. С. Бессарабия: страна – люди – хозяйство. Пг., 1918 и т. н.

⁴ Державин, Н. С. Болгарские колонии в России. – СбНУ. 1914, Кн. ХХІХ.

⁵ Атлас болгарских говоров в СССР. М., 1958.

⁶ Маркова, Л. В. Поселения и жилища болгар-переселенцев в Бессарабии. – В: Краткие сообщения института этнографии АН СССР. 1955, № 24, 3–12; Същата. Типы болгарского жилища в Днестровско-Прутском междуречье. – В: Этнография и искусство Молдовии. Кишинев, 1972, 61–74 и др.

⁷ Наулко, В. И. Развитие межэтнических связей на Украине. Киев, 1975.

⁸ Георгиева, Б., Л. Пенева-Винце, Г. Кръстева. Жилище. – В: Етнография на България. Т. 2, С., 1983; Кожухаров, Г. Българската къща през пет столетия. Краят на XIV – краят на XIX век. С., 1967; Георгиева, Б. Българската селска къща от края на XIX и началото на XX век. С., 1987 и др.

⁹ Георгиева, Б., Л. Пенева-Винце, Г. Кръстева. Жилище..., с. 197.

¹⁰ Статистическое описание Буджака собственно так называемого Аккерман, 1899, с. 26; Свиный, П. Описание Бессарабской области. – В: Записки Одесского общества истории и древностей. Т. 6. 1876, с. 220.

¹¹ Титоров, И. Българите в Бесарабия. С., 1903, с. 46.

¹² Попович, Ю. В. Из истории молдавской класки. – В: Етнография и искусство Молдавии. Кишинев, 1972, 37–44.

¹³ Кръстанова, К. Традиции на трудова взаимопомощ в българското село. С., 1986.

¹⁴ Задерацкий, П. Э. Цит. съч., с. 203; Запук, А. Цит. съч. Ч. 1, с. 504; Берг, Л. С. Цит. съч., с. 126; Державин, Н. С. Цит. съч., 72–73.

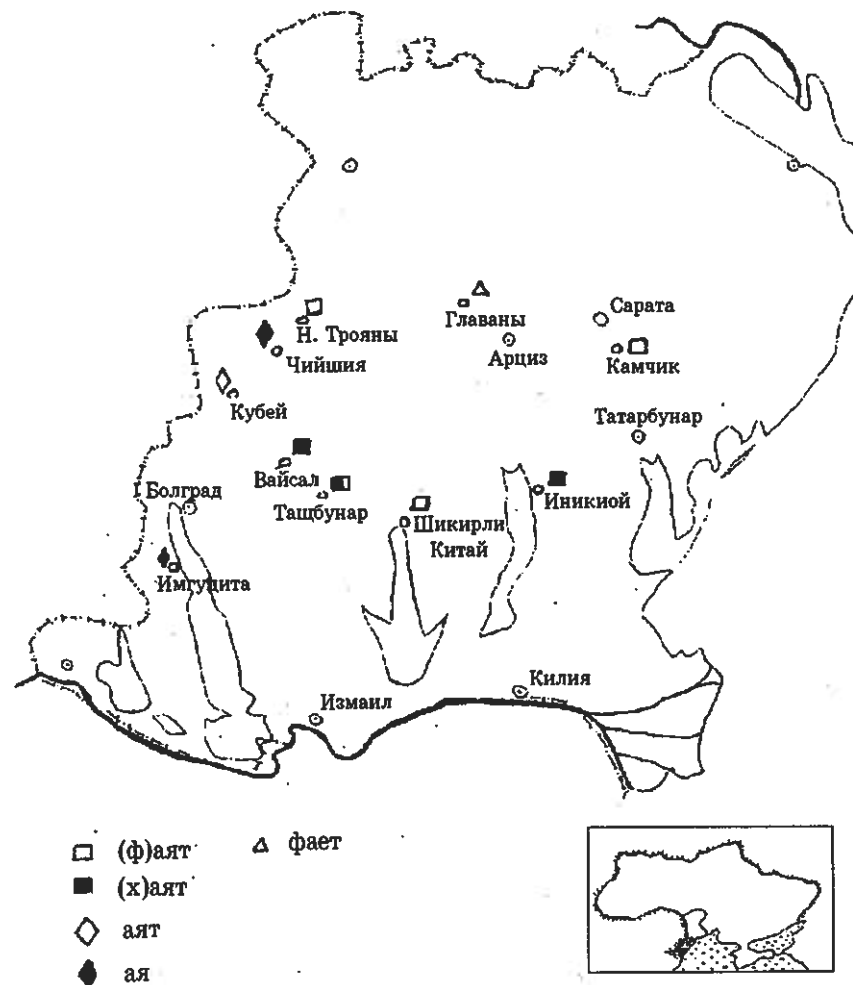
¹⁵ Златковская, Т. Д. Элементы фракийской культуры в традиционном изобразительном искусстве и фольклоре молдован. – Советская этнография. 1976, № 4, 25–40.

¹⁶ Топоров, В. Н. Древо мировое. – В: Мифы народов мира. Т. 1. М., 1980, 398–406; Попов, Р. Световно дърво. – В: Българска митология: енциклопедичен речник. С., 1994, 321–322.

¹⁷ Скальковский, А. А. Цит. съч., с. 106; Маркова, Л. В. Типы болгарского жилища..., с. 64.

¹⁸ Георгиева, Б., Л. Пенева-Винце, Г. Кръстева. Жилище..., 199–200.

¹⁹ Маркова, Л. В. Типы болгарского жилища..., 64–66.

Приложение 1

Варианти на названията на неотопляваното помещение (лятна кухня) в традиционното жилище на българите от Бесарабия (края на XIX — първата половина на XX век).